

החינוך לזהות קולקטיבית מחפש מרחבים

ד"ר גדי ראונר

2013

לאחרונה נערך מחקר בסיאטל שבארצות הברית שבו השוו החוקרים כמה זמן השקיעו תושבי העיר בהליכה ספורטיבית לפני ואחרי בניית מסלולי הליכה. הם מצאו כי סלילת מסלולי הליכה חדשים לתושבים הביאה לעלייה משמעותית בפעילות ההליכה שלהם. במילים אחרות, יצירת תנאים הולמים ומתאימים לפעילות עודדה והגבירה את העיסוק ואת הפעילות.

באמצעות סיפור זה ננסח כעת את הסוגיה שמעסיקה אותנו במאמר קצר זה: כאנשי חינוך, כמחנכים וכמורים המבקשים לטפח את זהותם הקולקטיבית של תלמידנו (קרי, זהות לאומית, אזרחית, ישראלית, הומניסטית) עלינו ליצור תנאים בדמותם של "מסלולי הליכה" עבורם כדי שיוכלו לקיים מפגשים פוריים בינם לבין כל המטענים התרבותיים, החברתיים והסביבתיים שנגיש להם: הגות ומעשים, אירועים ודעות, סוגיות ואישים, ערכים ועמדות... יהודים וציוניים לאלה, ערבים ופלסטינים לאחרים, אזרחים, ישראלים והומניסטיים, לכל תלמידי המדינה... ומהם "מסלולי הליכה"? מסלולי הליכה נסללים בתוך שדות, שטחים, מרכזים, קניונים, מגרשים, ו/או נופים...או במילים אחרות: בכל **מרחב** שטומן בחובו תנאים, הזדמנויות או אפשרויות. מטרתם לגרום לסקרנות, להתעוררות ולמוטיבציה של הלומדים. אנו נצליח להפוך את החומר הלימודי ל"מרחבים בעלי מסלולי הליכה" כאשר נקיים פעילויות מאתגרות שיובילו להתנסויות מעשירות ומבנות זהות. רק כך נתמודד עם שאלות של זהות קולקטיבית שלא בדרך של הטפה ואינדוקטרינציה. על מנת להבין טוב יותר את השלבים הכרוכים במתווה הזו נציין אותם כך:

א. יצירת מרחבים של הזדמנויות

ב. עוררות ומוטיבציה

ג. פעילויות והתנסויות

ד. התמודדות עם שאלות של זהות

מתווה זה נובע משתי סיבות תיאורטיות אשר חשוב להכיר. הראשונה קשורה לשאלה הכללית כיצד מתרחשת הלמידה אצל הפרט. השנייה היא ייחודית וספציפית והיא פועל יוצא של ההגדרה שאנו מאמצים כאן בנוגע לשאלה כיצד נוצרת זהות.

כיצד מתרחשת הלמידה? על פי פיאז'ה, הלמידה היא תהליך אישי של הפרט והיא מתרחשת כאשר הפרט בא במגע עם הסביבה הפיזית או החברתית. לפי כך, לא ניתן להעביר את הידע של מישהו אחד לשני "כמו שהוא" ולא ניתן להעתיק אותו במדויק. הפרט בונה או מבנה את הידע הייחודי שלו במוחו, בתוך מבנים מנטאליים הקיימים בראש של הלומד. מתפיסתו של פיאז'ה לגבי הלמידה התפתחה בימינו הגישה הקונסטרוקטיביסטית אשר מבינה כי הלמידה מתרחשת על-יד קישור או שיוך של הידע החדש לידע הישן במבנים מנטאליים קיימים. אם כך, תהליך הלמידה ככלל הוא קישור או חיבור של התנסויות, מושגים ו/או רעיונות קיימים עם התנסויות, מושג או עם רעיון חדש. כאשר יש דיס-הרמוניה, בלבול, חוסר נחת או בעיה הם נגרמים כתוצאה ממפגש בין הידע הקיים לידע החדש והם המניעים את הלמידה החותרת ליצירת איזון והרמוניה.

הדברים אינם חדשים. אל מול התפיסה המסורתית והמשורשרת של הוראה כפעילות הדיבור של המורה והלמידה כמעשה סביל של הלומד, צמחו גישות אלטרנטיביות שהתבססו על הידע החדש בפסיכולוגיה, בחקר המוח ובבינה מלאכותית במהלך שישים השנים האחרונות. הגות והתנסויות חינוכיות בחינוך המתקרא פאידוצנטרי, פרוגרסיבי, מתקדם, אינטגרטיבי, דמוקרטי, קיבוצי, פתוח, פעלתני, רדיקלי, הצביעו על כיוונים כאלה, בצורה כזאת או אחרת של הצלחה.

זהות היא ידע, חבוי או גלוי, מודע או נסתר, הנושא בחובו נקיטת עמדה. שאלות וביטויי של זהות קולקטיבית הם, לדוגמה: לאיזו מסגרת לאומית, חברתית, אנושית אני שייך? מה מבדיל אותי מאחרים? מה הייחודי לי ולאחרים הדומים לי? מה הקשר שלי לתרבות הלאומית, לחברה שאני חי בה או לסביבה? איזה מין אדם, בן לאום, אזרח אני? כיצד אני מבטא את הזהות הזאת? האם אני רואה את עצמי שותף פעיל? האם אני מודע לכך ויודע להסביר זאת? האם אני מחובר למסגרת באופן רגשי? מה אני עושה עם הזהות שלי? מהם הערכים הממלאים אותה? האם אני יודע על קיומן של התייחסויות שונות אליה? מה היחס שלי לנורמות ולטקסים הקיימים? מה היחס שלי למיתוסים לאומיים, לאמונות רווחות, לזיכרונות קולקטיביים מכוננים? ועוד.

מפרספקטיבה כזאת אנו טוענים כי ניתן לקיים הוראה יעילה ומשמעותית שנועדה לטפח את הזהות קולקטיבית בדרך של למידה קונסטרוקטיביסטית. סברה זו מתחזקת בבואנו להזכיר כאן את עיקרי הגישה הפסיכו-חברתית ביחס לזהות.

לפי ההשקפה הזאת האני כסובייקט מכונן את עצמי בתוך החברה והתרבות שבה הוא חי. על פי דויד וברטל (2009), "**הזהות** היא תוצר **המפגש** הדינאמי, המתמשך, המתהווה תמיד, בין המכלול הרחב ביותר של התרבות לתוכה נולד האדם (הערכים, הנורמות,

הטקסים, הטקסטים, הסמלים, לוח השנה, השפה, הזיכרון וכו') לבין הרגשות, המחשבות וההתנהגויות שלו ביחס לתרבות הזו. המפגש הזה מתרחש אצל כל יחיד; אך בהיותו מתרחש אצל יחידים רבים מאוד, המודעים לכך שהוא מתרחש אצל יחידים רבים מאוד, התוצאה המצטברת היא התהוות **הזהות הקולקטיבית**."

מפגש בין הלומד לבין המכלול התרבותי, החברתי ו/ או הסביבתי, מפגש הנושא אופי דיאלוגי הוא היוצר או המטפח זהות. ולכן אפשר לומר שתמיד נוצרת זהות, גם אם לא קיים התיווך של גורם חיצוני כלשהו, כגון הורים או מורים. אך בבואנו לנקוט בפעולה מכוונת שנודעה להשפיע על הזהות, עלינו לתווך באמצעות הכוונה, שאלות, מטלות שנועדו לאפשר מפגש בין השניים. מכאן ניתן לומר, כפי שכבר נאמר לעיל, שדיאלוג של זהות מתקיים כאשר נוצרים הזדמנויות, מרחבים, מגרשי אימונים, מגרשי משחקים, מעבדות, שדות, נופים, שדות קרב, מסלולי חיים, מקומות פתוחים, טריטוריות ועוד ועוד אנלוגיות בין הלומד לבין החומר הלימודי.

כיצד הוראה אמורה להבנות זהות? כיצד הופכים נושא לימודי "משעמם" למרחב הזדמנויות לטיפול הזהות? באחת הכיתות בהן צפיתי ראיתי כיצד זה קורה. בעשר הדקות האחרונות של השיעור, הייתי עד למהפך הקטן והצנוע שהתרחש בכיתה. המורה לימד פרק חובה באזרחות: שש גישות למדינת ישראל. בין איחורים לבין הפרעות, בין יציאות מאושרות ויזומות לבין משחקי פלאפונים, הוא עבר לשלב של הפעילויות והוא הוציא דף והכריז על עבודה בזוגות שבה כל זוג היה צריך לקרוא קטע מסוים, לזהות ולתת שם לגישה המוצגת. הקריאה הכיתתית של כל קטע הייתה איטית למדי והרוח המונוטונית של הפעילות התחילה לתת את אותותיה. גם המורה הבין זאת ולכן החליט לעבור לתרגיל הבא וכאן הוא הציג דילמה על פיה משחק כדורגל בינלאומי עומד להתקיים בערב ראש השנה וצריך לדון בכיתה האם לאפשר את קיומו או לאו. בהתחלה עמד המורה ו"שיחק פינג-פונג" עם תשובות התלמידים, על פי התבנית של המורה הכל-יודע, הכל-נותן והכל-מעניק. ובהמשך שנים, שלושה תלמידים התייחסו ונימקו את עמדתם ביחס לדילמה באמצעות מרכיבי תוכן מרכזיים של הנושא: מקומה של הדת במדינה, מהי יהדות בעיניי, מהן זכויות האזרח, מהו האופי הרצוי למדינת היהודים, מהי דמוקרטיה ועוד. ולפתע נהיה שקט. הקשבה שררה בכיתה. איש לא הוסיף לשחק עם הנייד שלו. ואמרתי לעצמי שהעברת השרביט אל "גנרל הכיתה" עשה את שלו. ברגע שהמורה יצר הזדמנות של דיון פתוח, זיהו התלמידים שהנושא מעניין ובעל משמעות כלשהי עבורם. התלמידים קיבלו אפשרות לבטא את עצמם, לשכנע אחד את השני, להשפיע על העמדות ולעסוק בזהות. וגם למורה היה חלק שווה במשחק ואפשרות להשפיע.

מהסיפור האישי, בחזרה להכללות. אחרי שקבענו מסגרת עיונית לעיסוק בזהות והצגנו דוגמה לאשר התרחש בכיתה נציג בהמשך דרכים אחדות מומלצות לעסוק במבני הזהות הקולקטיבית של הלומד. או במילים אחרות: מהם המרחבים החינוכיים שנועדו להביא להתמודדות של התלמיד עם הזהות הקולקטיבית שלו?

מרכז למידה – מרכז למידה הוא סביבה לימודית מתוכננת ומאורגנת מראש שבה החומר לימודי של נושא מסוים מרוכז כולו בצורה כזאת שגורמת לסקרנות ולעניין מצד הלומד. המרכז כולל פעילויות לימודיות מגוונות ומאתגרות. הלומד פועל במסגרת יחידנית, זוגית, קבוצתית, או בשילוב עם כמה מהן. שאלות זהות, כפי שהוצגו למעלה, מנוסחות על גבי כרטיסים ובהם טקסטים ומקורות מילוליים ו/ או חזותיים שאמורים לספק את המידע הדרוש.

מטלות ביצוע – מטלת ביצוע היא מטלה לימודית המציגה בעיה אשר פתרונה באה לידי ביטוי בהפקת מוצר, כגון, דגם, דף עיתון, מכתב, משחק, פרסומת וכו'. במטלת ביצוע התלמיד מדמה תפקוד כפי שהיה מתפקד בחיי היום-יום ולכן מטלות כאלה נקראות לפעמים מטלות אוטנטיות. דרך ביצוע המטלה יכול התלמיד ללמוד את הנושא. הביצוע מבטאת, הלכה למעשה, את הידע שנרכש. אין פתרון אחד בלבד.

הצגת שאלות פוריות – שאלות כאלה מוגדרות כשאלות פתוחות, מערערות, עשירות, רלוונטיות, טעונות מבחינה ערכית ומזמנות חקירה. למשל: "מי אתם?" "האם מדינת ישראל יכולה להיות גם יהודית וגם דמוקרטית?", "האם מותר לנהגי המוניות לסרב לקחת בחורים יוצאי אתיופיה?" "האם היהודים הם עם נבחר?" ועוד.

שאלות שאלות – בדרך כלל המורים הם השואלים והתלמידים הם העונים. כאן אני מציעים לבקש מהתלמידים לשאול שאלות פתוחות על החומר. פעילות זאת דורשת רמת חשיבה מסדר גבוה וזו דרך מצוינת לבחון את ההבנה.

הצגת דילמות – דילמה היא מצב בו קיימות שתי חלופות גרועות באותה המידה שיש לבחור ביניהן. דילמה יוצרת מצב של התלבטות בין האדם לעצמו, והיא לרוב קשה מאוד לפתרון. ניתן לזהות בדילמה שני ערכים הבאים לידי התנגשות ביניהם. הבעת דעות ועמדות על-ידי המשתתפים והשמעת הנימוקים השונים מביאים לטיפוח הזהות. למשל, "האם על ישראל לשחרר מחבלים תמורת שחרורו של גלעד שליט?", "האם מותר להמר את הדת כדי לחיות?", "האם להלשין לנאצים על קיומה של מחתרת בגיטו כדי להציל אותו?" ועוד.

פתרון בעיות – שיטת למידה עצמית, על פי בעיות מורכבות, שבה הלומדים מכוונים את זמן למידתם וכן את היקף הלמידה ואת נושאי הלמידה ללא הרצאות או הכוונה אחרת, אלא על סמך דיונים קבוצתיים בבעיות מציאות שמוגשות להם.

דרכים נוספות לפעילויות כיתתיות או בית ספריות שאמורות לטפח זהות הן: דיונים של נקיטת עמדה, עבודות חקר, הצגת ועובדה עם חומר חזותי, משחקי תפקידים ומשחקי סימולציה, יצירת מצבים של אימות ועימות, יצירת חוויות, פרויקטים, עשייה ומעורבות בבית הספר ובקהילה, ניצול האמצעים הדיגיטליים – אתרי אינטרנט -, כתיבת בלוג – ערכית סקרים ועוד.

לסיכום יש לומר: אנו מכירים את עצמנו במפגש עם האחר. במקרה של הזהות הקולקטיבית, אנו מוצאים אחרים ואחרות בהיסטוריה ובתרבות, בסיפור, בנוף ובמקום, בסביבה. יחסי הגומלין האלה בונים את האישיות הקולקטיבית שלנו. אנו לומדים ומתפתחים כאשר מי או מה שעומד מולי "עושה לנו משהו", ברגש, בהכרה, במערכת הערכים שלנו, במוסר, ובקיצור, בזהות שלנו.

הצעד הראשון הוא להפוך את מושאי הלימוד, מה שקרוי התכנים או הנושאים או החומר הלימודי ל"מרחבים". זה דורש מאיתנו לחשוב קצת אחרת על הדברים מבלי לוותר על מה שאנו רגילים לעשות. אנו יודעים ללמד חומר באמצעות הסברים, תיאורים והקנייה, בעיקר על-ידי מונולוג. אני מציע להקדיש חלק מהשיעור לדיאלוג בין התלמידים לבין החומר בתיווך המורה. מה זה דיאלוג? לא הדו-שיח שאנו רגילים אליו לפיו אנו שואלים שאלות קצרות וסגורות שמקבלות תשובות קצרות וסגורות, אלא שאלות פתוחות שדורשות מחשבה ברמה גבוהה יותר או הבעת עמדה, או הסתכלות פנימה. אני מציע לקיים הוראה מבוססת מרחבים שמזמנים דיאלוג כדי שהלמידה תהיה משמעותית, יעילה ופורייה יותר. זה התנאי הראשון וההכרחי כדי שנוכל להתקדם.

יש תמיד לזכור שכל מערכת חינוך ובכל המשטרים ניסו להשפיע על הזהות. אנו מעוניינים ביצירת זהות קולקטיבית מאוזנת ובריאה. כיצד ימלא התלמיד את הזהות שלו? השאלות שיש לשאול הן: מה יש לעשות? מהו הראוי? כיצד יש לנמק את הבחירה? מהן ההחלטות הנגזרות? מה טמון בהן? מכאן שיש קשר הדוק בין החינוך לזהות לבין החינוך הערכי.

עלינו לבנות מסלולי הליכה זהותיים וערכיים כדי שהתלמידים שלנו יתאמנו בהם עוד ועוד.